

2. Ленів З. П. Діагностика усного мовлення старших дошкільників засобами арт-терапії : Навчально-методичний посібник. – К. : Спідщина, 2011. – 64 с. з іл.
3. Никольская И. М. Арттерапия – терапия изобразительным искусством // Детская психиатрия / под ред. Э. Г. Эйдемиллера. – СПб. : Питер, 2005. – С. 993-999.
4. Соботович Е. Ф. Концепція стандарту спеціальної освіти дітей дошкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку // Дефектологія. – 2002. – № 1. – С. 2-7.
5. Тарасун В. В. Морфологічна готовність дітей з особливостями у розвитку до шкільного навчання: діагностика і формування : монографія. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – 299 с.
6. Хрестоматія з логопедії : навч. посібник / укл. : М. К. Шеремет, І. В. Мартиненко. – К. : КНТ, 2006 – 360 с.

УДК 376. 36: 372.3

ЗДАТНІСТЬ ДО ТВОРЧОГО САМОВИРАЖЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ ЯК ОСОБИСТІСНИЙ ФЕНОМЕН

Лепетченко М.В.

У статті розкрито сутність поняття «здатність до творчого самовираження»; компоненти цього особистісного феномену, його критерії та показники.

В статье раскрывается сущность понятия «способность к творческому самовыражению»; компоненты этого личностного феномена, его критерии и показатели.

In article the essence of concept of «ability to creative self-expression reveals»; components of this personal phenomenon, its criteria and indicators.

Ключові слова: творче самовираження, індивідуальність, мотиви, когнітивні процеси, емоції, засоби самовираження.

Ключевые слова: творческое самовыражение, индивидуальность, мотивы, когнитивные процессы, эмоции, средства самовыражения.

Keywords: creative self-expression, motivation, cognitive processes, emotion, means of expression.

На основі результатів науково-теоретичного аналізу вітчизняних та зарубіжних джерел з проблеми дослідження творче самовираження дошкільників із порушеннями мовлення ми визначаємо як процес індивідуального, неповторного вираження особистістю свого внутрішнього світу (переживань, емоцій, почуттів, думок, ідей, фантазій, бажань, інтересів та прагнень) у нешаблонній, новій та властивій тільки їй формі.

Здатність до творчого самовираження ми розглядаємо як індивідуально-психологічну якість особистості, що дозволяє їй у соціально прийнятній формі оригінально, максимально повно, яскраво, вільно та адекватно вербально та невербально виразити свою індивідуальність із властивим їй неповторним внутрішнім світом (переживаннями, емоціями, почуттями, думками, ідеями, фантазіями, бажаннями, інтересами та прагненнями) у нешаблонній, новій та властивій тільки їй формі.

Здатність до творчого самовираження ми розглядаємо як полікомпонентне явище. Серед компонентів якого вважаємо доцільним виділити мотиваційний, когнітивний та емоційно-експресивний компоненти.

Розглянемо їх докладніше.

Мотиваційний компонент.

Науковцями доведено, що активність особистості, спрямованість її творчих проявів, діяльності визначається сукупністю рушійних чинників, що спонукають до творчої активної діяльності. Отже, до мотиваційного компоненту ми відносимо внутрішні регулятори активності особистості: її потреби, мотиви, бажання та зовнішні фактори: умови, ситуації, обставини, що спонукають до прояву творчості, тобто сукупність суб'єктивних та об'єктивних компонентів, у яких зароджуються та знаходять своє задоволення потреби та мотиви дитини.

Як відомо, однією з провідних потреб дитини є по-перше, потреба у пізнанні оточуючої дійсності, потреба її дієвого осягнення, перетворення, та по-друге, потреба вираження свого ставлення до оточуючої дійсності. Означені потреби реалізуються у ігровій діяльності, що на етапі дошкільного дитинства набуває статусу провідного виду діяльності. Дослідники доводять, що потреба у самовираженні зароджується у дитячому віці, зокрема, О.Кононко відзначає, що потреба у самовираженні та здатність до самовираження як особистісний феномен виникає саме на етапі дошкільного дитинства та спонукає дитину до різних форм задоволення цієї потреби [3]. Ускладнення та удосконалення мотиваційного компоненту ігрової діяльності призводить до реалізації мотивів, пов'язаних із самовираженням, самоствердженням, прагненням бути визнаною іншими [1, с. 113].

Когнітивний компонент.

Як відомо, діяльність спирається на відповідні знання, вміння, навички та певний досвід особистості (як загальний життєвий досвід, так і досвід у відповідному виді діяльності). Ускладнення та удосконалення діяльності, її перехід на вищий щабель розвитку залежить саме від рівня розвитку цих складників. Процес інсценування казки як творчий процес, передбачає певну обізнаність дітей із каками, знання їх змісту та особливостей форми; вміння та навички творчої взаємодії з казковим матеріалом, знання засобів художньої виразності, вміння та навички їх адекватного застосування та перенесення у власне творчу діяльність.

Дослідженнями науковців доведено, що творча діяльність реалізується за рахунок єдності розвинених психічних процесів, зокрема мислення, уяви та мовлення. Н.Гавриш, досліджуючи мовленнєвотворчу діяльність дошкільників, відзначає, що розвиток уяви, мислення, мовлення є з одного боку необхідним для здійснення творчого процесу, а з іншого, саме у творчому процесі мислення, уява та мовлення набувають якісних змін, нового змісту, піднімаються на вищий щабель розвитку [2].

Емоційно-експресивний компонент.

Сприймання казки є емоційно забарвленим процесом та передбачає емоційний відгук та реагування дитини на її зміст (Кучерова В., Нікіфорова О., Стрелкова Л.). Розуміння змісту казки потребує проникнення у сутність явищ та подій, що відображені у казці, проникнення у внутрішній світ героїв, світ їх переживань та емоцій. Інсценування казки як творча інтерпретація дитиною сприйнятого твору, вираження пов'язаних із ним думок, почуттів, бажань, потребує відповідної експресивності дитини; здатність розуміти емоцію та вміння її адекватно відтворити, виразити. У процесі взаємодії дитини з казкою, проживання подій казки, дитина відкриває щось нове у оточуючій її дійсності (інтерпретованої через казку) та у самій собі й прагне це нове відтворити, виразити, донести свої переживання до оточуючих. Дитина повинна володіти засобами художньої виразності, що дозволять їй адекватно виразити свій внутрішній світ: емоцій, думки, переживання.

Отже, здатність до творчого самовираження – складне системне явище, для успішної реалізації якого необхідною є єдність внутрішніх психологічних якостей та властивостей особистості та зовнішніх умов, у яких вони формуються, розвиваються та вдосконалюються.

Виділення критеріїв оцінки творчої діяльності, рівня розвитку творчих процесів є досить складним та суперечливим, особливо по відношенню до дитячої творчості. Про це свідчать результати досліджень вчених, що проявляється у різноманітності наукових підходів до аналізу цього феномену: як з позиції якості продукту творчої діяльності, його загальноновизнаної чи суб'єктивно-особистісної новизни; так і з позиції процесу творчої діяльності, значення її для особистості та соціуму цілому (Ветлугіна Н., Ворошніна Л., Дяченко О., Запорожець О., Кучерявий О., Моляко В., Орланова Н., Пономарьов Я.О., Постоян Т., Торренс Є., Ушакова О., Шибицька А. та ін.).

Виходячи з теоретичних здобутків науки (Аніщук А., Ветлугіна Н., Водолага Н., Гавриш Н., С.Коноплястої, Ленів З., Марченко І., Монке О., Пахомової Н., Соботович Є., Тарсун В., Чемортан С., Шеремет М. та інших вчених) щодо особливостей мовленнєвого та психофізичного розвитку дітей із порушеннями мовлення, явища самовираження, сучасних концепцій творчості та характеристик творчої діяльності, значення розвиненості психічних процесів, ми виділили критерії та показники, на основі яких визначили рівні розвитку здатності до творчого самовираження у дошкільників із порушеннями мовлення.

З-поміж критеріїв було визначено:

Мотиваційний критерій, до показників якого ми віднесли: бажання проявити свою індивідуальність, заявити про себе іншим; сталість та стійкість прагнення до самовираження; ставлення дитини до запропонованого завдання; самостійність; ініціативність; бажання фантазувати; захопленість; інтерес до казки, її інсценування, бажання розігравати казкові сюжети, добирати відповідно до теми, змісту казки необхідні вербальні та невербальні засоби виразності.

Когнітивний критерій із показниками: особливості мовлення: здатність до логічно-последовної зв'язної розповіді з дотриманням лексичних та граматичних норм; використання найбільш яскравих, точних та влучних слів із яскравою семантичною навантаженістю для вираження своїх прагнень, емоцій, почуттів, вражень, думок; вживання інтонаційних засобів образної виразності та паузації, багатство лексико-семантичного оформлення висловлювання; використання емоційно забарвлених слів. Особливості мислення: образність мислення, розвинуті операції суцесивного та симультанного аналізу та синтезу; здатність до узагальнень, умовиводів; здатність встановлювати та розкривати причинно-наслідкові зв'язки. Особливості уяви: уміння відтворювати образ об'єкта за словесним описом; уміння підпорядкувати власну уяву певному задумові, створювати та реалізовувати цей задум; уміння перебудовувати та комбінувати уявлення для створення нових образів. Елементарна обізнаність із каками (знання казок у межах програми); здатність розуміти їх зміст; здатність свідомо аналізувати та оцінювати зміст та поведінку героїв казок; висловлювати своє ставлення до героїв, мотивувати свої моральні та естетичні оцінки; наявність елементарних уявлень про засоби виразності (вербальні та невербальні), про

можливості їх використання; здатність відділяти засоби художньої виразності у казці та усвідомлювати їх значення; уміння переносити їх у самостійну творчу діяльність (інсценування).

Емоційно-експресивний критерій із показниками: уміння диференціювати основні емоційні стани; уміння їх диференційовано сприймати та визначати на основі зовнішніх характерних невербальних та вербальних проявів; уміння за допомогою виразних вербальних та невербальних засобів передавати різні емоційні стани; здатність емоційно сприймати казку, її зміст; здатність до відповідного емоційно-почуттєвого реагування на казку та її зміст – уміння передавати свої почуття, емоції та враження, пов'язані із змістом казки, її героями; сприйняття та розуміння емоційного стану героїв казки; уміння встановлювати та розуміння залежності між емоційним станом героїв казки й відповідними причинами, вчинками, подіями, ситуаціями, що призвели до їх виникнення; здатність встановлювати аналогії між казковими ситуаціями та подіями, вчинками героїв та емоційними станами, що ними викликані й повсякденним реальним життям.

Творчо-індивідуальнісний критерій, до показників якого ми віднесли: творча активність; чутливість до незвичайного; індивідуальність вираження, тобто характерна і неповторна для кожної дитини сукупність способів використання вербальних та невербальних засобів для відбиття свого ставлення до дійсності; вміння знаходити відповідні художньо-образні засоби для творчого перевтілення; уміння «входити в образ» зображуваного героя; вміння створювати яскраві образи персонажів, передавати їх своєрідність за допомогою мовних та немовних засобів виразності; виразність, емоційність, відвертість, щирість створення образу; оригінальність втілення та розкриття образу; багатство, розмаїття, точність та доречність використаних засобів створення художнього образу; загальна творча спрямованість особистості.

На основі розроблених критеріїв нами було визначено рівні розвитку здатності до творчого самовираження дошкільників із порушеннями мовлення. Розглянемо докладно кожен з них.

Низький рівень розвитку здатності до творчого самовираження дошкільників із порушеннями мовлення.

Дитина виявляє бажання проявити свою індивідуальність, проте прагнення до самовираження носить нестійкий характер, спостерігається незначний інтерес до завдань творчого характеру, зокрема, до завдання «перевтілитися». Виконання завдання ускладнюється відсутністю уявлень щодо засобів образної виразності та можливості їх використання. Діяльність дитини характеризується відсутністю творчої активності та спрямованості, захопленості у виконанні запропонованих завдань. Спостерігається низький рівень самостійності та ініціативності, при виконанні завдань дитина потребує значної допомоги педагога.

Невеликі за обсягом самостійні зв'язні висловлювання складаються з набору фактично пов'язаних між собою фраз зі значною кількістю лексико-граматичних помилок, з відносно вірно побудованими простими реченнями та майже повною відсутністю чіткої структури всього висловлювання. Дитина пропускає члени речення, переставляє їх місцями, не закінчує однієї смислової фрази починає іншу, згодом повертаючись до першої. Розповідь характеризується бідним вибором мовних засобів, вживанням однотипних засобів зв'язку, порушенням логічної послідовності повідомлення.

Дитина має низький рівень репродуктивної уяви, процес перебудови і комбінування уявлень порушений; дитина припускається значних помилок при відтворенні образу об'єкта за словесним описом. Відсутні елементи самостійного фантазування, замість створення нових образів та ситуацій, відтворює зміст опорного матеріалу. Недостатня розвинутість процесів аналізу та синтезу, нездатність до узагальнень, умовиводів призводять до значних труднощів у встановленні причинно-наслідкових зв'язків. Дитина проявляє низький рівень обізнаності з казками, емоційного сприймання та свідомого відношення до їх змісту; не виділяє засоби художньої виразності у казці та не усвідомлює їх значення. Оцінка та аналіз поведінки головних героїв необґрунтовані. Утруднюється у диференціації емоційних станів, їх характеристики та вираженні. Процес творчості відзначається малою мірою емоційності, виразності, самостійності й оригінальності.

Середній рівень розвитку здатності до творчого самовираження дошкільників із порушеннями мовлення.

Дитина виявляє бажання проявити свою індивідуальність, прагнення до самовираження носить відносно стійкий характер. Вона із інтересом ставиться до запропонованих творчих завдань, але засоби «втілення» носять одноманітний, примітивний характер, хоча дібрані адекватно, доцільно. Дитина проявляє творчу активність, ініціативність, захопленість, проте самостійно виконати завдання може не завжди, потребує допомоги педагога.

Дитина не завжди успішно виконує мовленнєві завдання. Характерна недостатня розгорнутість самостійного висловлювання, що вкладається в декілька речень, майже не вживає поширені речення і складні конструкції, використовує однотипні способи міжфразового зв'язку, звертається лише до окремих мовних засобів виразності. Під час виконання творчого завдання дитина обмежується послідовним перерахуванням подій, або переходить до переказу знайомої казки. Мовлення дитини характеризується наявністю лексико-граматичних помилок. Дитині властива репродуктивна уява, вона здатна відтворити образ об'єкта за словесним описом; рівень комбінаторних здібностей низький, самостійно створити нові образи не може. З допомогою

експериментатора здатна до аналізу та синтезу, до узагальнень, умовиводів; встановлення та розкриття причинно-наслідкових зв'язків.

Проявляє недостатній (у відповідності до програмових вимог) рівень обізнаності із казками; емоційно сприймає та свідомо аналізує, оцінює їх зміст та поведінку головних героїв, проте частково обґрунтовує своє відношення. Виділяє у казці та використовує у самостійній творчості засоби художньої виразності. Дитина здатна до диференціації емоційних станів, проте відчуває труднощі у їх характеристиці та вираженні. Процес творчості відзначається емоційністю, вживанням інтонаційних засобів виразності, проте ще не характеризується оригінальністю, водночас дитина творчо комбінує запозичені казкові образи, сюжетні лінії та засоби виразності.

Високий рівень розвитку здатності до творчого самовираження дошкільників із порушеннями мовлення.

Дитина виявляє бажання проявити свою індивідуальність, що носить стійкий характер. Проявляє творчу активність, захопленість у розв'язанні завдань, бажання фантазувати, розігрувати казкові сюжети. Дитина вільно використовує та комбінує засоби образної виразності.

Розповідь дитини характеризується змістовністю, зв'язністю, образністю, логічною послідовністю. Дитина майже не припускається лексико-граматичних помилок. В процесі розповіді використовує прості та складні речення.

Дитина має достатній запас чітких і яскравих образів-уявлень, відтворює їх за словесним описом; рівень розвитку комбінаторних механізмів уяви дозволяє їй перетворювати знайомий матеріал і створювати на цій основі елементи нових образів, ситуацій. Спостерігається розвиненість образного мислення, операцій аналізу та синтезу; здатність до узагальнень, умовиводів; здатність встановлювати та розкривати причинно-наслідкові зв'язки. Знає казки у межах програмових вимог, емоційно сприймає та розуміє їх зміст, аналізує поведінку героїв та обґрунтовує своє відношення. Виділяє у казці засоби художньої виразності; творчо використовує сприйняті засоби образної виразності, а також привносить оригінальні незапозичені засоби створення образу у самостійну творчу діяльність. Дітям властива оригінальність та індивідуальність у використанні прийомів розкриття образів і особливостей сюжету, самостійність творчого процесу. Дитина створює яскраві образи персонажів, передає їх своєрідність засобами виразності емоційно, відверто, щиро створює образ. Характерна наявність стійкого інтересу до творчої діяльності, готовність до багатоваріантного розв'язання творчого завдання.

Вченими досліджені особливості мовленнєвого розвитку дітей із порушеннями мовлення та доведено існування особливостей розвитку їх психофізичної сфери (Конопляста С., Левіна Р., Ленів З., Пахомова Н., Савченко М., Соботович Є., Спірова Л., Тарасун В., Шевченко М., Шеремет М. та ін.).

Дослідження вказують на існування особливостей поведінки дитини із порушеннями мовлення: замкненість та загальмованість, малорухливість, нерішучість, боязкість чи навпаки надмірна розгальмованість, галасливість, невірноваженість, роздратованість, невміння узгоджувати власні дії з діями інших дітей, імпульсивність, конфліктність, надмірна запальність, забіякуватість.

Науковці відзначають наявність особливостей особистісної сфери дошкільників із мовленнєвими порушеннями: зниження самооцінки, вияви тривожності та агресивності, комунікативні розлади (І.Левченко, І.Марченко, Г.Юсупова). При цьому комунікативні порушення залежать від ставлення дитини до її дефекту та можуть мати наступні прояви:

1. Відсутність труднощів у встановленні вербального контакту з оточуючими; активній взаємодії із застосуванням невербальних засобів спілкування.
2. Відчуження труднощів у встановленні контакту з оточуючими, відсутність прагнення до спілкування, уникнення ситуацій, що потребують активного використання мовлення.
3. Відмова від спілкування – мовленнєвий негативізм, замкненість, прояви агресії [4, с. 168-171].

Мовленнєва патологія та окреслені особливості становлення особистості дитини із порушеннями мовлення негативно позначаються на здатності дитини проявити свою індивідуальність, виразити свої думки, наміри, заявити оточуючим про свої бажання, почуття, інтереси; унеможливають реалізацію творчого самовираження дитини. Відповідно, перспективним напрямком експериментального дослідження є впровадження спеціальної корекційної-розвивальної педагогічної допомоги, спрямованої на формування змістовних компонентів цього особистісного феномену.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» / Наук. кер. та заг. ред. О.Л.Кононко. – 3-тє вид., випр. – К.: Світоч, 2009. – 430с.
2. Гавриш Н.В. Розвиток мовленнєвотвочої діяльності в дошкільному дитинстві: Дис. ... доктора пед. наук: 13.00.02 / Гавриш Н.В. – Одеса, 2001. – 424 с.
3. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід): [монографія] / О. Л. Кононко. – К.: Стило, 2000. – 336 с.
4. Конопляста С.Ю., Сак Т.В. Логопсихологія: навч. посіб. / С.Ю.Конопляста, Т.В. Сак; за ред. М.К. Шеремет. – К.: Знання, 2010. – 293 с.